

הסיכום ממערכי השיעור לשירת המאה -20

כתב וערך: המורה אלי פרה – הסיכום והניתוח בסוף השיר:

שִׁיר אֲמִי וְהַנְחָל / אורי צבי גרינברג (מתוך; ספר השירים "ספר העיגול")

ואולי אֵל הַנְחָל הֵהוּא מִיָּמֵי הַנְעֻרוֹת
הַשׁוֹטֵף פִּי *סִדְנּוּ שֶׁל הַעֵץ הַכְּרוֹת
*הַמְלַחֵךְ אֶת גְּדֵרוֹת *הַזְּרָדִים הַחוּמִים
שֶׁל גַּנֵּי הַפְּרוֹת שָׁם, תְּבוּא הַנְעֻרָה
אֲדַמַּת הַשְּׁעָר, הִיא אֲמִי.. דְּמִדּוּמִים.
וְתַפְשׂוּט בַּגְּדֵיהָ וּבְכַתְנֹת *מְשִׁיָּה
תֵּרַד שָׁם בַּנְחָל, אֲרָאָנָה שׁוֹחָה:
אֵל הֵייתָ הִיא בְּמִים *נֶאֱנָה בְּכַחֵה!
דּוּמְיָה וְנִיחּוּחַ פְּרוֹת מְסָבִיב.
וְאֲנִי עוֹד אֵינְנִי בְּיָקוּם וְאָבִי
עוֹדוֹ עֲלָם בְּנוֹף בֵּית אִמּוֹ וְאָבִיו.
וְהִנֵּה הִיא עוֹלָה מִן הַנְחָל.. אֲמִי:
הַנְעֻרָה *הַבְּרָה אֲדַמַּת הַשְּׁעָר
בְּלִבָּנֵת הַבְּתוּלִים בְּכַתְנֹת מְשִׁיָּה
וְאֵין הִיא רוֹאָה אֶת בְּנָה הַמְּבַגֵּר
הַעוֹמֵד וְרוֹאָה אֶת אִמּוֹ בְּעוֹלָם
וְנַעֲרָה הִיא בְּטָרְם-עַת-אֵם, *בְּאֲשִׁיָּה
נֹגֶגֶת רֹאשָׁה בְּעֶרְבַּיּוֹם אֵל גְּדֵרוֹת
הַזְּרָדִים הַחוּמִים
שֶׁל גַּנֵּי הַפְּרוֹת,
שְׁנוֹסְפָה עַל מַתְקָם מְתִיקוֹת דְּמִדּוּמִים..
הִיא *הַכְּסִיף זֶה הָרֹאשׁ *וְהַשְּׁלֵג זֶה הָרֹאשׁ
עֲדֵי *שְׁנֹכְפֵשׁ בְּדָמוֹ בְּעֶפֶר
שְׁנֹשְׁפֵךְ בִּידֵי גּוֹי גְּרָמְנִי בְּאֲכָזֵר.
וְהַבֵּן לֹא *שָׁלֵם וְאֶת הַבּוֹר לֹא חָפַר. *שָׁלֵם: דְּבָרִים פָּרָק ל"ב 35: "לִי נָקָם וְשִׁלְמִי לְעַת תְּמוּט רִגְלִים".

השיר – ביטוי לכאב של המשורר אצ"ג, כשנודע בשוב בא"י, על ממדי השואה שהתרחשה באירופה. במרכז השיר; הקשר הנפשי העמוק בין הדובר לאמו. עם תום מלחמת העולם, כשהידיעות על ממדי השואה הגיעו לארץ במלוא היקפן, הבין המשורר שמשפחתו הושמדה. לעניין זה של השואה, נודע אצ"ג כמשורר הזעם והתוכחה.

יש לשים לב למבנה השיר. באופן טכני הוא בנוי משלושה בתים: שני הראשונים ארוכים יחסית ומוקדשים לתיאור המראה הדמיוני של האם הרוחצת בנחל. אולם מבחינה התוכן והמשמעות השיר מחולק לשניים. שני הבתים הראשונים ארוכים ומפורטים בתיאור האידיליה הפסטוראלית בה שרויה אם-הדובר בהיותה עדיין נערה, והמזיגה של הנערה-האם עם הטבע והנחל. לעומתם, הבית השלישי קצר ובו תיאור הזוועה

הנוראה שברצח האם באכזריות ולעומתו חוסר-האונים של המשורר המתוסכל. נראה שמבנה זה נועד לשרת את הרעיון ותאר איך חיי האם נקטעו באחת; חיים של טוהר ושלמות נגדעו באכזריות מצמררת: דמו של ראש האם "נִכְפַּשׁ בְּעַפְרֵי שְׁנֵשֶׁפֶךְ בְּיַדֵי גוֹי גְרָמְנִי בְּאַכְזָר". המשורר מעדיף לתאר ולזכור באריכות את חיי האם בנערותה ולצמצם את תיאור האסון למלים ספורות, אֵיךְ בבת-אחת ראשה הפך כסוף ולבן. ניגוד הנותן לביטוי הניגודי הזה, עוצמה רבה.

בית א': "ואולי..." כך בחר המשורר אצ"ג לפתוח את שירו. קונוטציה לשיכה של המשוררת – רחל: **"ואולי לא היו הדברים מעולם"**,... ביטוי הרומז לכך, שאולי, בגלל שקשה לדמיון את ממדי הזוועה, שבאמת, **אולי, לא היו הדברים מעולם** למה שהתרחש בשואה? רמז מטרים לסיומת ולבית האחרון בשיר ולנושא-השיר כולו. זהו תיאור של תמונה שלא מהעולם הזה, הזוי ובלתי נתפס. תמונה שנמצאת בְּשֶׁבֶר שבין ממשות ההתרחשויות לבין הדמיון וההזיה של הדובר; איך נראתה אמו בנערותה... בטרם שואה. יש בתמונה ראשונית זו הרבה חושניות-רוחנית, במובן זה שיש בה גם תמונת נערה שנראית כמו מחלום, זיכרון נפשי ורוחני של הדובר, עם תמונת נוף וטבע. תמונה אידיאלית של נוף גן-עדן. יחד עם תמונת נערה יפהפייה, אדומת שיער.

אמו של הדובר מופיעה כנערה צעירה במה שנראה כהתגלמות של יופי וטוהר נצחי: "תבוא הנערה אֶדְמַת הַשֵּׁעַר, היא אָמִי..". ואחר-כך: "אֶלְהִית הַיָּא בְּמִים נְאֻהָ בְּכַחַהּ!". הנערה-האם שוחה בנחל מוקף עצי פרי שופעים, וריח הפרי ממלא את האוויר. יש בתיאור התמונה הרבה **צבע, ריח וטעם**. (זרדים **חומים**, **ניחוח** פירות, ופירות **טעימים**) ואם נוסיף את תמונת הנערה **אדומת-השיער**, הטובלת במי הנחל **הכחולים** בכותנת-מְשִׁי שקופה, לאחר הטבילה במים... נקבל תמונה חושנית מאוד, שהוא ניגוד גמור לתמונה בסוף השיר כשהנערה-אם מתוארת כשהיא כבר עם שיער לָבָן וכסוף לאחר שדָם-רֵאשָׁה הוכפש ונשפך בידי גרמני באכזריות.

כאן בבית הראשון, לפני **הסערה**, מי הנחל זורמים **בנחת**, ושקט של דמדומים, בין-הערביים שורר סביב בשעה שהנערה עולה מן הנחל ואור השקיעה מקשט באור זוהר את שעה **האדמוני**; תמונה רומנטית שלפני זוועות ההרג והשמד. זהו שילוב ומזיגה בין צבעי השקיעה האדמדמים-כתומים, וצהובים לצבע אדום-השיער של הנערה.. ויחד עם לובן גופה המכוסה בכותנת המשי. תמונת **גן-עדן** לעומת **הגהינום** שיבוא אחריו. וכל זאת בלשון **הוזה!** כשהדובר עדיין איננו ביקום, טרם נולד.. וכי אפשרי הדבר? שהוא רואה את אמו בנערותה והיא טרם הפכה לאם והוא טרם נוצר? המתח, בין המצוי להזוי, בין הדמיון של ההזיה הנאמר בלשון הווה לבין המציאות האפורה בעבר; "הכסופה והמושגת" של שיער האם בסוף השיר, מביעים בעצם את סערת הרגשות של המשורר לאחר שנודע לו על ההשמדה ההמונית, כולל משפחתו, כולל אמו ואביו. רמז מטרים למה נאמר בסוף השיר שאנו מקבלים בביטוי כבר בראשית השיר בבית הראשון: "השׁוֹטֵף פִּי *סִדְנֹו שֶׁל הַעֵץ הַפְּרוֹת"

בית ב': תיאור דיסוננסי בין ראותו של הדובר כבנה הבוגר של הנערה-אם לבין הנערה עצמה. הוא כאדם בוגר רואה את אמו כשהיא עדיין בתולה, והיא איננה מבחינה בו. בלתי נתפס ולא מציאותי. חורג גם בתיאור של תמונת עולם קסומה ואידיאלית של טוהר ויופי מושלמים. האם עולה מן הנחל וכולה שלמות וטוהר וזכות. שילוב הצבעים מבליט מיזוג מופלא של לובן הגוף הבתולי עם אודם שעה של הנערה על רקע גוני הירוק והחום של "גני הפירות" והאדמומיות הקורנת והשלווה של שעת ה"דמדומים". לא רק זאת אף זאת: העבר של האם-נערה כשהיא עדיין טהורה ובתולה וזָכָה מתואר בלשון הווה, ואילו ההווה של המשורר (בבית האחרון) שלא נָקַם את דמה ולא חָפַר לה בור (הביא אותה לקבורה) מתואר בלשון עֶבֶר.

התמונה האידיאלית המתוארת **בשני הבתים** הראשונים חורגת מחוקי המציאות שנמסרים בלשון הווה ועתיד, הוא שיוצר את המצב "האוקסימורוני" הזה. שהרי המשורר אינו יכול לראות את אמו כפי

שהייתה בנעוריה, לפני שנולד, ובכל זאת הוא אומר: "אֶרְאֶנָּה שׁוֹחָה: אֶלְהִיתִּי הִיא בְּפִימִים נְאֻנָּה בְּכֹחָה!". זו תקבולת הניגודית היוצרת גם המתח בין הזיה לתודעה. ההזיה מעמידה את מה ששייך למציאות-רחוקה במקום ובזמן, ואילו הממשות המוחשית פעילה ומתרחשת כאן ועכשיו, והתודעה מבהירה שהדבר אינו אפשרי. הממשות היא בהמשך השיר בבית השלישי.

בית ג': מול תמונת האידיליה של מזיגת נוף וטבע ונערה בשני הבתים הראשונים, בתמונה השלישית בבית ג' עולה תמונה קשה ומחרידה. תמונה זו, כמו קודמותיה עולה בעיני נפשו של המשורר, מאחר שהוא היה בארץ כאשר אמו נספתה בשואה. אך התיאור שייך למציאות הממשית, למהלך ההיסטורי של הזמן, כפי שמשתמע מן השימוש בזמן עבר (לעומת השימוש בזמן הווה ועתיד בתמונה האידילית ההזויה בבתי הראשונים). הדובר מתאר את מראה ראשה של אמו ששערה הלבין כשלג, עד שהאדים מדמה לאחר שנרמס בעפר. הבן יודע שאמו כבר איננה, והוא אינו יכול למצוא מנוח לנפשו כי לא נקם את דמה השפוך ולא הביא אותה למנוחת עולמים: "וְהֵבֵן לֹא שָׁלֵם וְאֶת הַבּוֹר לֹא חָפַר". שתי התמונות המנוגדות עומדות זו מול זו – תמונה של **דמדומים** בשני הבתים הראשונים, מול תמונה של **דמים** בבית ג'. האחת מצויה מחוץ לזמן, והאחרת משקפת עבר קרוב. חיבור המביע לאמתו של דבר, סערת-רגשות המשורר. הוא מצליח לדמיי את מראה אמו כשהיא שוחה במימי הנחל בנעוריה. הוא מוקסם מיופייה ומטוהר נפשה, אף שכבר בפתיחת השיר ישנו רמז לטרגדיה העומדת לבוא: הנחל מלחך את העץ הכרות, על-רקע הפסטורלי והשלווה. זהו תיאור סמלי של השילוב הבעייתי בין החי (הנערה השוחה במימי הנחל) ונינוחות הטבע (מי הנחל הזורמים בנחת ובשקט) לבין הפגוע, הכרות והמת (הגדם של עץ כרות). ואכן, תמונת הסיום של השיר מסגירה את האסון. האם היפה והטהורה הייתה לקורבנו של הגרמני האכזר והמשורר נותר חסר-אונים ביתמותו, משום שלא זכה לנקום בצורר הגרמני ואף לא להביא לקבורה את אמו. הביטוי: "וְהֵבֵן לֹא שָׁלֵם" הוא ארמו מקראי מספר דברים פרק ל"ב 35: "כִּי יָקָם וְשָׁלֵם לְעַתְּ הַמּוֹט רִגְלָם".

דרכי העיצוב בשיר:

1. "אֶלְהִיתִּי הִיא בְּפִימִים" – המשורר מתאר את אמו בתפארתה ומדמה את המראה המופלא לשלמות אלוהית. לעומת "הַכְּסִיף זֶה הָרֹאשׁ וְהַשְּׁלֵג זֶה הָרֹאשׁ" – הצבת הניגוד בין נערותה של האם לזקנתה בזמן השואה..
2. המשורר מתאר את אמו סמוך לרציחתה. היא כבר מבוגרת – שערותיה כסופות ואף לבנות. השימוש במלים "הַכְּסִיף" ו"הַשְּׁלֵג" ממחיש את הניגוד שבין צבעי **האדום-כחול-חום-ירוק** של היופי של הטבע בנערותה לבין היופי והטוהר שבצבעי הכסף והלבן של ראשה בימיה האחרונים המאפיינים את אישיותה בתקופת ההשמדה והשואה.
3. "וְהֵנָּה הִיא עוֹלָה מִן הַנְּחַל..". – העלייה מהנחל היא גם מוחשית וגם במובן של עלייה מהזיכרון. זוהי עלייה טרגית, שכן האם תטבע אל מותה בסיום.
4. החושניות בתיאור התמונות; הצבע הריח והטעם: מוטיב הצבעים (חום ואדום ולבן וכסף) מופיע במספר הקשרים: שיער ראשה של האם אדמוני, הוא זוהר ביופיו בשעת הדמדומים ומאבד את הגוון הכסוף-המלבין שלו כאשר הוא מתכסה בדם לאחר מעשה הרצח. "בְּאֶשְׁרָה נִגְיָה רֹאשָׁה בְּעָרֵב יוֹם". צבע הזרדים החומים והמים הכחולים של הנחל והירוק של הגדה.
5. השחיה במי הנחל מסמלת את החיים במלוא כוחם. כאן בולט הקשר בין האכזריות שלא רק שהביאה למוות, אלא אף מנעה את אפשרות מתן הכבוד האחרון לאם שנרצחה. ראשה של האם התגולל בעפר בשל מעשה הרצח האכזרי של הגרמני.
6. הַאֲרָמָז (אלוזיה) המקראי: "וְהֵבֵן לֹא שָׁלֵם וְאֶת הַבּוֹר לֹא חָפַר" המדגיש את תסכולו של הבן שנסער על שלא נקם את דמה השפוך של אמו ולא הביאה למנוחת עולמים וחפר לה קבר.